

8. Фотаальбом НДУК “Браслаўскае раёнае аб’яднанне музеяў”. 9КП-9280. Д-260
9. Franz Hartman. Geschichte des Vorpommerschen Feldartillere Regiments Nr.38. – Stettin. 1928

УДК 316“1914/1919”

ДА ПЫТАННЯ АБ САЦЫЯЛЬНЫМ СТАНОВІШЧЫ Ё ПОЛАЦКУ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

загадчык Краязнаўчага музея, філіяла НПГКМЗ І.П. ВОДНЕВА
Краязнаўчы музей, Полацк

Падзеі Першай сусветнай вайны пакінулі глыбокі след у сусветнай гісторыі. Узброеная барацьба ахапіла вялізныя тэрыторыі на трох кантынентах, у ваенны канфлікт было ўцягнута 38 краін, упершыню ў гісторыі ваеннай справы з’явіліся новыя віды ўзбраення і баявой тэхнікі. Усё гэта выклікала вялізныя разбурэнні, масавыя чалавечыя ахвяры, прывяло да зменаў на палітычнай карце Еўропы.

Адным з галоўных тэатраў ваенных дзеянняў з’яўляліся беларускія землі. На тэрыторыі нашай краіны ў 1915 – 1918 гг. праходзіў расійска-германскі фронт, на якім з абодвух бакоў было сканцэнтравана не менш за 2,5 млн чалавек. Падчас вайны болей за 800 тыс. нашых суайчыннікаў было мабілізавана ў армію, каля 1,5 млн сталі бежанцамі, з якіх трэцяя частка так і не вярнулася на Радзіму.

Вывучаць і аналізаваць падзеі Першай сусветнай вайны пачалі адразу пасля яе заканчэння. Сучасны даследчык Б.Д. Казенка вылучыў 5 асноўных этапаў гістарыяграфіі дадзенага ваеннага канфлікту [4, с. 22]. Да найбольш значных даследаванняў першага перыяду, які ўключае 1918 – 1920-я гг., адносяцца працы “Мировая война 1914 – 1918 гг.” А.М. Заянчкоўскага, “Европа в эпоху империализма” Я.У. Тарле, “Россия в мировой войне 1914 – 1915 гг.» Ю.М. Данілава, “Стратегический очерк войны 1914 – 1918 гг.”. У 1930-я гг. на гістарыяграфію Першай сусветнай вайны наклаў свой адбітак культ асобы Сталіна, у выніку чаго ваенныя падзеі разглядаліся як перадумовы стварэння новага савецкага ладу жыцця замест няздольнай да існавання царскай Расіі. У той час выйшлі працы “Августовское сражение 2-й русской армии в Восточной Пруссии в 1914 г.” М.Ф. Яўсеева, “Первая мировая империалистическая война 1914 – 1918 гг. Кампания 1917 г.” М.А. Таленскага, “Борьба за Островец” С.А. Хмялькова і інш. У 1945 – 1960-я гг., у часы “хрушчоўскай адлігі”, даследаванні насілі супярэчлівы характар, у асобных працах ускрываўся новыя факты і лічбы. Публікацыі А.А. Чуб’яна, Д. Вяржхоўскага, У. Ляхава, Ф.І. Натвіча, К.Ф. Шчарбакова друкаваліся ў часопісах “Военно-исторический журнал”, “Вопросы истории”, “Вестник военной истории” і інш. У наступныя дзесяцігоддзі навуковыя працы былі моцна палітызаваны і ідэалагізаваны. Большасць даследаванняў было напісана з жорскіх марксіска-ленінскіх метадалагічных пазіцый і існуючых партыйна-класавых прынцыпаў і каштоўнасцяў. І толькі з канца 1980-х гг. дэмакратызацыя грамадскай і навуковай думкі выклікала сярод гісторыкаў плюралізм поглядаў на падзеі Першай сусветнай вайны. Сталі публікавацца матэрыялы, заснаваныя на новых дакументах замежных архіваў, мемуарах актыўных удзельнікаў ваенных падзей. Шматлікія працы мінулых гадоў падвяргаліся крытыцы. У апошнія дзесяцігоддзі акрамя глыбока аналітычных прац расійскіх даследчыкаў з’явілася шмат работ беларускіх навукоўцаў, да ліку якіх адносяцца А. Бабкоў, У.Р. Карнялюк, С. Лапановіч, У. Ляхоўскі, В.І. Мамантаў, М.М. Смальянінаў, В.Н. Чарапіца, М. Шчаўлінскі і інш. Беларускія даследчыкі спрабуюць зрабіць гісторыю Першай сусветнай вайны як цэласнай ваенна-гістарычнай з’явы прадметам спецыяльнага навуковага вывучэння. Галоўнай праблемай у гэтым пытанні застаюцца фінансавыя цяжкасці вывучэння рэпрэзентатыўных дакументаў з архіваў іншых краін.

Асобныя звесткі аб размяшчэнні розных устаноў і арганізацый у Полацку падчас Першай сусветнай вайны можна знайсці ў краязнаўчых працах І.П. Дэйніса. Яго рукапісныя матэрыялы другой паловы ХХ ст. захоўваюцца ў фондах НПГКМЗ і полацкім занальным архіве. У 2007 г. Міхась Баўтовіч выдаў асобным выданнем адну з галоўных прац І.П. Дэйніса “Полацкая даўніна”.

Даследаваннем гісторыі Першай сусветнай вайны на Полаччыне ў другой палове ХХ ст. займаўся полацкі краязнаўца М.А. Маніс. Ён звяртаўся да дадзенай тэмы з нагоды вывучэння падзей кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны. У 1988 г. ім была выдадзена кніга аб удзельніках барацьбы за савецкую уладу на Полаччыне «Память о них жива в Белоруссии», дзе частка матэрыялу прысвячалася вывучэнню пытанняў рэвалюцыйнай сітуацыі ў 3-й арміі Заходняга фронту і арганізацыі партызанскай барацьбы падчас акупацыі Полаччыны ў 1918 г. [5]. М.А. Маніс быў таксама

ГІСТОРЫЯ

аўтарам двух невялікіх раздзелаў, прысвечаных падзеям Першай сусветнай вайны, змешчаных ў кнізе «Полоцк. Исторический очерк», што выйшла ў Мінску ў 1987 г. пад рэдакцыяй П.Т. Петрыкава. На аснове архіўных дакументаў і ўспамінаў непасрэдных удзельнікаў ваенных падзей крэязнаўца даў аналіз сацыяльна-эканамічнай сітуацыі на Полаччыне ў 1914 – 1918 гг., прааналізаваў фарміраванне мясцовых структур бальшавіцкай улады. У пачатку XXI ст. разам з даследчыцай С.С. Чарняўскай М.А. Маніс звярнуўся да ваенных падзей на старонках гісторыка-дакументальных хронік “Памяць. Полацк.” і “Памяць. Полацкі раён”. Але ў апошніх кнігах большасць матэрыялаў змяшчала агульныя фразы і невялікую колькасць факталагічнага матэрыялу.

Супрацоўнікі НПГКМЗ у 2013 г., няпрэдадні 100-годдзя з пачатку вайны, паспрабавалі прааналізаваць матэрыялы НГАБ, якія маюць непасрэднае дачыненне да падзей Першай сусветнай вайны на Полаччыне. У асноўным гэта фонды канцылярыі Віцебскага губернатара (ф. 1430, 57 796 спраў), Віцебскага губернскага праўлення (ф. 1416, 68 541 справа), Полацкай гарадской управы (ф. 2523, 15 спраў), Полацкай управы па справах земскай гаспадаркі (ф. 3290, 23 справы), Полацкай земскай управы (ф. 2564, 271 справа), Інспекцыі народных вучылішчаў (ф. 3068, 11 спраў). Дадзеныя матэрыялы раскрываюць некаторыя аспекты з жыцця прыфрантавога Полацка і даюць уяўленне аб дзейнасці дзяржаўных, грамадскіх, армейскіх устаноў і арганізацый, размешчаных на тэрыторыі аднаго з тылавых цэнтраў Дзвінскай ваеннай акругі. Да ліку прааналізаваных дакументаў адносяцца цыркуляры, рапартажы, лісты, распараджэнні, спісы і іншыя пісьмовыя крыніцы.

Вялікую цікавасць сярод матэрыялаў НГАБ прадстаўляюць дакументы 1914 – 1918 гг. аб размяшчэнні ў Полацку шматлікіх шпіталаў і лазарэтаў і аказанні ў іх медыцынскай дапамогі хворым і параненым салдатам і афіцэрам. Большасць дадзеных устаноў занялі лепшыя мураваныя пабудовы горада: будынкі гарадской і павятовай адміністрацыі, навучальных устаноў, манастыроў. Падчас эвакуацыі з горада адных пакоі тут жа займаліся іншымі.

Значная колькасць шпіталаў і лазарэтаў, спажывецкіх лавак і пунктаў харчавання ўтрымлівалася на сродкі грамадскіх арганізацый, найбольшая частка з якіх належала Расійскаму таварыству Чырвонага Крыжа (РТЧК). Упаўнаважаным дадзенай арганізацыі па гораду і павету быў павятовы прадвадзіцель дваранства А.В. Вырубаў (з 1914 г.), яго памочнікам – А.В. Савельеў (з красавіка 1916 г.).

У 1914 г., пасля эвакуацыі Полацкага кадэцкага корпуса ў гарады Сумы, Адэсу і Уладзікаўказ, яго памяшканні занялі шпіталі абшчыны святога Георгія – № 4 (старшы ўрач Л.Р. Іванюскі, старшы ардынатар А.П. Паўлаў) і № 5 (старшы ўрач М.М. Сірэнскі, старшы ардынатар В.В. Сіземскі). У 1915 г. у шпіталах налічвалася болей за тысячу хворых, у асноўным цяжка параненых. Вядома, што шпіталі абшчыны Святога Георгія са жніўня 1915 г. былі эвакуіраваны ў г. Віцебск.

У пабудовах для персаналу абслугі кадэцкага корпуса на тэрыторыі Верхняга замку на працягу усёй вайны размяшчўся фінскі шпіталь РТЧК. Ён быў добра абсталяваны, і пасля заканчэння вайны на яго базе была адкрыта Полацкая гарадская бальніца [3, с. 46].

Расійскаму таварыству Чырвонаму Крыжу непасрэдна падпарадкоўвалася і дзеючая ў Полацку камісія камітэта яе імператарскай вялікасці княжны Таццяны Мікалаеўны, якая займалася пытаннямі аказання дапамогі пацярпелым ад ваенных бедстваў [21, л. 237].

З 1914 г. у пабудове Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра размясціўся лазарэт, падначалены Валагодскаму этапнаму таварыству Чырвонага Крыжа (старшы ўрач К.А. Ліноўскі, малодшы ўрач І.П. Ластачкін, загадчык гаспадаркі П.М. Сакалоў). У рапарце Полацкага паліцмайстра ад 4.02.1915 г. паведамлялася, што Валагодскі шпіталь у пачатку 1915 г. быў пераведзены ў г. Вільня.

Мясцовы камітэт Чырвонага Крыжа ў 1914 г. адкрыў у горадзе 2 лазарэты: адзін у гасцініцы пры Спаса-Еўфрасіннеўскім манастыры (старшы ўрач А.М. Мансветаў, урач В.С. Смірнова-Фельдман, студэнт-медык А.А. Гласка), другі па вуліцы Верхне-Пакроўскай у доме Шпакава (урач А.А. Фрыдман) [7, л. 82]. У снежні 1915 і чэрвені 1916 г. мясцовы камітэт Чырвонага Крыжа арганізаваў правядзенне двух спектакляў, грошы ад продажы білетаў на якія пайшлі на “усиление” лазарэта памяці Алега Канстанцінавіча Раманава. Спектакль тэатра “Мініцюр” і дэманстрацыя малюнкаў адбываліся ў электра-тэатры “Гігант”, уладальнікам якога быў полацкі мешчанін Марк Аронаў [15, л. 39].

У 1915 г. на тэрыторыі Полацка дзейнічала некалькі устаноў па ўладкаванні бежанцаў грамадскай арганізацыі “Северопомощь”, падначаленай на тэрыторыі Віцебскай губерні Рыгору Сямёнавічу Бабарыкіну: [16, л. 19-26 ад.] бальніца, адкрытая на базе Полацкай гарадской бальніцы (урачы Г. Іофэ, А. Іваноў, фельчары І. Краснадземскі, Б. Жаброўскі, К. Ундрус, Д. Федэрман, І. Стэльмах, дэзінфектары Р. Мядзведзеў, Л. Мансбах), харчавальныя пункты (загадчыкі В. Каркоўскі, А. Мінаеў, Л. Елагіна), склад цёплага адзення (загадчык С. Кузняцоў), фуражны пункт (загадчык Р. Вараб’ёў), спажывецкая лаўка (загадчык

М. Курбан). Полацкі пункт харчавання ў 1916 г. размяшчаўся ў пабудове Полацкай павятовай земскай управы па вуліцы графа Талстога, недалёка ад корпуснай плошчы [21, л. 238].

У 1915 – 1916 гг. дом Стэфановіча па вуліцы Азараўскай, дзе да вайны знаходзілася 2-е гарадское вучылішча, быў заняты пад 106-ты палявы запасны шпіталь (каманда і маёмасць). Разам з ім тут жа размяшчаўся і лазарэт (доктар Белвекаў) грамадскай арганізацыі Усерасійскі саюз гарадоў, упаўнаважаным якой па Полацку быў В.С. Фіртгэнберг [23, л. 6]. Дадзеная арганізацыя, акрамя лазарэта, адкрыла ў Полацку бальніцу, заняўшы памяшканні Полацкай павятовай земскай бальніцы, а таксама некалькі майстэрняў для рамонт зброі, аўтамабіляў, самалётаў і інш. [3, с. 263].

У пабудове Полацкага жаночага вучылішча духоўнага ведамства пражываў старшы ўрач Віцебскага шпіталю Усерасійскага земскага саюза [13, л. 151-152].

Дзейнічалі ў Полацку і ваенна-санітарныя ўстановы арміі, якія, на думку многіх, былі значна горш забяспечаны абстляваннем, інвентаром і харчаваннем. Разны шпіталь № 100, размешчаны ў 1915 г. у палатках за Дзвіной, лазарэт на 47 ложкаў пры Полацкай бальніцы Мікалаеўскай чыгунцы, адкрыты 22 ліпеня 1914 г., і, размяшчаныя па дакументах 1915 – 1916 гг. у памяшканнях кадэцкага корпуса, 226-ты палкавы палявы запасны шпіталь (меў ізаляцыйнае аддзяленне на 30 ложкаў; камандаванне займала пабудовы мужчынскай і жаночай гімназій і прагімназіі) і лазарэт яго вялікасці князя Алега Канстанцінавіча (старшы ўрач А.П. Арлоў, малодшы ўрач Л.Ф. Ельнікоўская, старшая сястра міласэрнасці Н.С. Кабыліна) [13, л.101; 7, л. 164].

Асобнае месца сярод медустановаў ваеннага ведамства займалі вялікія зводныя полацкія шпіталі №№ 2 і 3, заняўшыя ўсе пабудовы 5-га чыгуначнага бальёна на тэрыторыі былога Барыса-Глебскага манастыра ў раёне Задзвіння (старшы ўрач Я.М. Бязнетаў).

Дапамогу хворым і параненым ў Полацку аказвала і Руская Праваслаўная Царква. Шпіталі і лазарэты занялі пабудовы Спаса-Еўфрасінеўскага жаночага і Багаяўленскага мужчынскага манастыроў. Вядома, што ў студзені 1915 г. начальніца Спаса-Еўфрасінеўскага вучылішча Ніна Баянус у сваёй кватэры на асабістыя сродкі адкрыла лазарэт на 5 ложкаў [14, л. 12].

Да вайны ў Полацку знаходзілася шмат навучальных устаноў, якія займалі 1- і 2-павярховыя пабудовы. Падчас эвакуацыі вучылішч і гімназій большасць казённых і ўласных памяшканняў было рэквізавана на патрэбы ваенных.

Так, у 1915 – 1916 гг. у г. Вязнікі Уладзімірскай губерні знаходзілася ў эвакуацыі Полацкая настаўніцкая семінарыя, у памяшканнях якой размяшчаўся ваенны шпіталь. Пасля вяртання з эвакуацыі семінарыя была вернута толькі адна з трох пабудоваў, астатнія заставаліся ў карыстанні вайскоўцаў [18, л. 66 ад.].

У 1915 – 1916 гг. у г. Навачаркаску Растоўскай губерні ў эвакуацыі знаходзілася 1-е вышэйшае пачатковае вучылішча імя графа Вітгенштэйна, пабудова якога была занята пад прытулак-яслі. На жаль, падчас эвакуацыі маёмасць вучылішча больш чым на палову была пашкодзана, а частка і ўвогуле знішчана. Пасля вяртання ў Полацк інспектар вучылішча П.І. Дэйніс змог арганізаваць заняткі для сваіх навучэнцаў толькі ў памяшканнях мужчынскай гімназіі [6, л. 1].

Дом Падабеда за Чырвоным мастом, які да вайны быў заняты пад Полацкае мужчынскае павятовае вучылішча, з-за наплыву ў горад бежанцаў быў вызвалены пад Літоўскі камітэт [22, л. 53].

Падчас ваенных дзеянняў 1914 – 1918 гг. вялікая стратэгічная роля адводзілася чыгуначнаму транспарту, які здзяйсняў перакідванне жывой сілы і тэхнікі, забеспячэнне арміі боепрыпасамі і харчаваннем, эвакуацыю хворых і параненых [1, с. 58]. Праз Полацк праходзіла дзве чыгункі – Мікалаеўская (з 1866 г.) і Рыга-Арлоўская (з 1906 г.). Для абслугоўвання ваенных і шпіталю, размешчаных у будынках Кадэцкага корпуса, праз тэрыторыю горада была пабудавана вузкакалейная дарога, для функцыянавання якой у 1915 г. А.В. Вырубаў арганізаваў з дазволу віцебскага губернатара закупку непрыдатных для нясення вайскавай службы коней. Яшчэ адно адгалінаванне чыгункі ад пераезду на вуліцы Рыжскай было пракладзена да ваеннага аэрадрома, арганізаванага ў 1916 г. на заходнай ускраіне горада.

У НГАБ захаваліся цыркуляры на імя начальніка санітарнай часці Полацкага эвакуацыйнага пункта, якому даводзілася сачыць за пастаянным утрыманнем на чыгуначных станцыях урачоў і фельчараў, якія павінны былі кругласутачна выяўляць інфекцыйна хворых і здымаць іх з вайсковых і пасажырскіх цягнікоў [13, л. 158]. Акрамя гэтага, адзін раз на тыдзень яны павінны былі падаваць звесткі аб колькасці салдат і афіцэраў, атручаных удушлівымі газамі [13, л. 53]. На кіраўніцтва чыгуначных станцый былі ўскладзены і абавязкі па ўладкаванні і арганізацыі пунктаў харчавання для бежанцаў, параненых і хворых воінаў.

ГІСТОРЫЯ

Пасля абвяшчэння вайны і правядзення ўсеагульнай мабілізацыі важнымі задачамі з'явіліся забеспячэнне арміі неабходнымі прадуктамі, адзеннем, абуткам, фуражом, зёлкамі і г.д. Асабліва востра гэтае пытанне паўстала пасля першых гадоў вайны, калі болей за 90 % сялян складалі аснову дзеючай рускай арміі [2, с. 37]. У вёсках увесь цяжар сельскагаспадарчых прац быў ускладнены на плечы жанчын і дзяцей. У выніку гэтага пасяўныя плошчы скараціліся і ўзніклі праблемы з пастаўкамі ў армію сельскагаспадарчай прадукцыі. У лютым 1916 г. Полацкая земская ўправа атрымала дакументы ад дэпартаменту земляробства з прапановай жыхарам сельскай мясцовасці актыўна заняцца гародніцтвам. Міністэрства было гатова заключаць кантракты на закупку ў насельніцтва гародніны, выдаваць авансы пад гарантыі грамадскіх арганізацый [21, л. 237].

Амаль з першых месяцаў вайны ў Полацку пагоршылася сітуацыя і з таварамі першай неабходнасці. На пасяджэннях Полацкай гарадской думы ў студзені 1915 г. разглядаліся пытанні аб таксах на хлеб, мяса, харчовыя прыпасы, фураж і дровы. Пасля заслухоўвання прадстаўнікоў аптовага і рознічнага гандлю былі зацверджаны новыя цэны. Так, 1 фунт жытняга хлеба каштаваў 4 капейкі, 1 фунт булкі 1-га гатунку – 7 капеек, 1 фунт ялавічыны 1-га гатунку для хрысціян – 17 капеек, для іудзеяў – 24 капейкі і г.д. Таксы дзейнічалі на працягу 30 дзён. У наступныя месяцы цэны пастаянна раслі [12, л. 79].

Падымалася цана і на арэнду кватэр. У лістах-зваротах кватэранаймальнікаў, дасланых на імя віцэбскага губернатара ў чэрвені 1915 г., указвалася павелічэнне квартплаты на 50 – 100 %. Са жніўня, пасля пастановы Галоўнага начальніка Дзвінскай ваеннай акругі, павышаць кошт квартплаты было забаронена [11, л. 3-3 ад.].

У пачатку Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі знаходзілася шмат падданных Германіі і Аўстра-Венгрыі. У сувязі з пачаткам ваенных дзеянняў гэта катэгорыя мясцовага насельніцтва павінна была дэпартавацца ў цэнтральныя і ўсходнія губерні імперыі. Каб пазбегнуць рэпрэсій, шмат іншаземцаў імкнуліся атрымаць расійскае падданства, але большасці было ў гэтым адмоўлена. У шматлікіх праблемах – такіх як збор салдацкіх вінтовак, скупка дробнай разменнай манеты, распаўсюджванне пракламацыйных лістовак і інш. – абвінавачвалі яўрэяў [10, л. 34]. У цыркулярах, дасланых з канцэлярыі віцэбскага губернатара на імя полацкіх улад, змяшчаліся канкрэтныя ўказанні і заклік да рашучых дзеянняў супраць парушальнікаў парадку [17].

Пасля стабілізацыі фронту ў кастрычніку 1915 г. па лініі Дзвінск – возера Нарач – Баранавічы – Пінск, Полацк стаў прыфрантавым горадам. На імя полацкага паліцмайстра Шырачэнка і яшчэ з лета паступалі цыркуляры аб зборы інфармацыі пра тых, хто распаўсюджаў чуткі, звязаныя з неспрыяльнымі абставінамі на фронце – чуткі, якія хвалілі насельніцтва, стваралі непажаданую атмасферу і ўзбуджалі незадаволенасць сярод кіраўніцтва. Гэтыя размовы прыводзілі да паспешнага продажу сялянамі скаціны і прыпынення апрацоўкі палёў, у выніку чаго кіраўніцтва павета павінна было прыняць самыя рашучыя меры па стабілізацыі сітуацыі з накладаннем адміністрацыйных спагнанняў на парушальнікаў законаў [10, л. 31]. Асобныя паперы дасылаліся ў Полацк пад грыфам “сорешенно секретно”, напрыклад, калі гэта тычылася выпадкаў збору ў сельскага насельніцтва германскіх і аўстрыйскіх вінтовак, прывезеных з фронту і схаваных без дазволу.

Сярод архіўных дакументаў было шмат распараджэнняў пра санітарныя нормы ў медыцынскіх устаноў, так і жылых памяшканняў і гаспадарчых пабудов. Мясцовыя ўлады скардзіліся на невыкананне асобнымі палачанамі санітарных правіл і нежаданне плаціць адміністрацыйныя спагнанні. З-за антысанітарных умоў уладальнік скуранага завода Пінхус Ільмер, які, нягледзячы на неаднаразовыя звароты ваенна-санітарнай камісіі і невыкананне яе распараджэнняў, цэлы месяц правёў пад арыштам. Восенню 1915 г., пасля вызвалення, ён зачыніў завод і разам з маёмасцю эвакуіраваўся ў Маскву [9, л. 1].

У верасні 1917 г. на пасяджэнні аб'яднанага Полацкага павятовага ўрачэбна-санітарнага савета пад кіраўніцтвам А.М. Імянітава ўздзімаліся не толькі пытанні паляпшэння санітарнага становішча ў горадзе і павеце, але і праблемы аказання ўрачамі Полацкай павятовай земскай бальніцы спецыяльнай артапедычнай дапамогі знявечаным воінам. Шмат увагі звярталі члены савета і на пытанні аб адкрыцці пры бальніцы венералагічнага бараку на 50 чалавек для хворых на сіфіліс. Даваенны барак полацкай бальніцы ў той час быў заняты бальніцай Усерасійскага Саюза гарадоў [20, л. 27].

У 1916 г. паводле прашэння Полацкай павятовай земскай управы для нагляднага азнаямлення насельніцтва з інфекцыйнымі захворваннямі Полацкая ваенна-санітарная камісія паставіла адкрыць у Полацку перасоўную гігіенічную выставу, якая налічвала болей за 250 экспанатаў [19, л. 188].

Многія палачане былі ўдзельнікамі Першай сусветнай вайны. На жаль, выявіць падрабязныя спісы тых, хто быў мабілізаваны або прызваны вайскоўцам запасу ў дзеючую армію пакуль не было магчымасці. У фондзе канцэлярыі віцэбскага губернатара знойдзена толькі некалькі спісаў асоб, якія займаліся зборам звестак аб сямейным становішчы запасных ніжніх чыноў і ратнікаў апалчэння,

прызваных па мабілізацыі на дзеючую службу ў 1914 – 1915 гг. З амаль што 160 чалавек, якія складалі спісы жыхароў Полацкага павета, асноўная частка – хлебаробы [8, л. 160-162 аб.].

Паводле нешматлікіх матэрыялаў РДВГА, у Полацку ў 1914 г. была створана 362-я Віцебская дружына дзяржаўнага апалчэння, ратнікаў якой сталі збіраць на прызыўныя пункты ўжо на 6-ты дзень ад пачатку вайны. Прайшоўшы медыцынскі агляд, атрымаўшы забеспячэнне і абмундзіраванне, апалчэнцы адпраўляліся па прызначэнні. Ратнікаў прыцягвалі да нясення гарнізоннай службы, накіроўвалі на ахову чыгункі і камунікацый абароннага і стратэгічна важнага тыпу, выкарыстоўвалі для папаўнення кантэнгенту войск дзеючай арміі. Камандаванне часцямі дзяржаўнага апалчэння здзяйснялася асобамі афіцэрскага звання. Полацкі вайсковы начальнік дакладваў, што да яго звярнуліся полацкія адстаўныя афіцэры, якія “несмотря на предельный возраст добровольно желают поступить на службу в ополченские части”. Гэта генерал-маёр Кусакоў, палкоўнік Тарлецкі і паручнік Міхайлаў. Фарміраванне часцей дзяржаўнага апалчэння было скончана ў жніўні 1914 г. [26, с. 93].

Сярод мабілізаваных на фронт было шмат настаўнікаў розных навучальных устаноў горада і павета, за якімі захоўвалася працоўнае месца, што павінна было вызваліцца адразу пасля вяртання прызванага на вайсковую службу. Родныя вайскоўцаў маглі атрымаць кватэрныя грошы, якія складалі 1/5 частку ад акладу, калі па незалежных ад іх прычынах яны не карысталіся службовай кватэрай. Сям’я таго, хто трапіў у палон, атрымлівала сутачныя або аднаразовую дапамогу.

Не ўсе мабілізаваныя ў армію мужчыны добрасумленна выконвалі ўскладзеныя на іх абавязкі. У НГАБ захаваліся дакументы аб барацьбе на Полаччыне з дызерцірствам, спісы затрыманых паліцыяй вайскоўцаў, сярод якіх большую частку складалі апалчэнцы іудзейскага веравызнання, рапарты паліцмаістраў аб продажы абутку і абмундзіравання сярод ніжніх чыноў, што вярталіся з лячэбных устаноў, эвакуацыйных пунктаў і каманд выздараўлення, цыркуляры аб нядобрасумленых салдатах, якіх карыстаючыся даверлівасцю родных вайскоўцаў, збіралі грошы для перадачы іх сваім аднапалчанам.

Такім чынам, сацыяльнае становішча ў г. Полацку ў часы Першай сусветнай вайны было даволі складаным. У горадзе, які адносіўся да ліку населеных пунктаў з чыгуначнай сувяззю, амаль з першых дзён разгарнулі сваю дзейнасць шматлікія медыцынскія ўстановы, многія з якіх утрымліваліся на сродкі грамадскіх арганізацый – Усерасійскі Саюз гарадоў, Усерасійскі земскі саюз, “Северопомощь”, Расійскае таварыства Чырвонага Крыжа. Пасля эвакуацыі з Полацка вучылішчаў і гімназій, іх пабудовы перадаваліся ў ведамствы ваенных. Горад у 1914-1918 гг. сутыкнуўся з праблемай бежанства. Насельніцтва Полацка ўжо на другі год вайны павялічылася на 50 % і склала болей за 35 тысяч чалавек. Для жыхароў з іншых населеных пунктаў Беларусі ў Полацку арганізаваліся лазарэты, школы, пункты харчавання, месца пражывання. Пытанні, звязаныя з дэфіцытам прадуктаў, фуражу, паліва, выкананнем санітарных нормаў утрыманнем памяшканняў і двароў, прыходзілася разглядаць на пасяджэннях Полацкай гарадской думы. Мабілізацыя ў дзеючую расійскую армію жыхароў горада і павету, рэквізіцыі на патрэбы арміі коней, буйной рагатай жывёлы, фуражу, збожжа прывялі да з’яўлення вакансій на прамысловых прадпрыемствах горада, ва ўстановах адукацыі і медыцыны, скарачэння пасяўных плошчаў у сельскай мясцовасці. Яшчэ больш складаным было сацыяльна-эканамічнае становішча ў Полацку і павеце падчас нямецкай акупацыі з лютага па лістапад 1918 г. Але гэта пытанне заслугоўвае асабістага даследавання.

ЛІТАРАТУРА

1. Адамушко, В.И. Архивные источники о событиях Первой мировой войны на территории Беларуси / В.И. Адамушко // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны: Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Смаргонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. – С. 53 – 67.
2. Белявина, В.Н. Беларусь в годы Первой мировой войны / В.Н. Белявина. – Минск: Беларусь, 2013. – 98 с. : ил. – (Белорусская история).
3. Дэйніс, І. П. Полацкая даўніна / І. П. Дэйніс; уклад., прад. і камент. М. Баўтовіча; пер. з руск. мовы М. Ермалаева. – Мінск : Медисонт, 2007. – 330 с.
4. Коваленя, А.А. Первая мировая война: проблемы научных исследований в белорусской исторической историографии / А.А. Коваленя // Беларусь у гады Першай сусветнай вайны: Смаргоншчына: трагедыя, гераізм, памяць: матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Смаргонь, 18-19 мая 2007 г.) / навук. рэд. А.М. Літвін, У.В. Ляхоўскі. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2009. – С. 20 – 36.
5. Манис, Н.А. Память о них жива в Белоруссии / Н.А. Манис. – Минск: Польша, 1988. – 143 с., ил.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 120. Письмо директора 1-го городского училища на имя главного директора народных училищ Витебской губернии. 1916 г.

ГІСТОРЫЯ

7. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 010. Список лиц, допущенных к лечению и уходу за больными и ранеными воинами в нижеследующих лазаретах, расположенных в г. Полоцке. 1914 г.
8. НГАБ. Фонд. 1430. – оп. 1. – С. 49 040. Список врачей и сестёр милосердия лазарета Его Величества Князя Олега Константиновича. 1915 г. л. 160-162 аб., л. 164.
9. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 160. Отношение начальника окружного военно-санитарного управления № 28396 от 2.08.1915 г. об аресте владельца кожевенного завода в г. Полоцке Пинхуса Ильмера за антисанитарное содержание завода.
10. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 285. Рапорт коменданта г. Полоцка № 2186 от 21.08.1915 г. л. 34.
11. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 349. – Письмо-обращение квартиросъёмщиков г. Полоцка к витебскому губернатору. 1915 г.
12. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 515. Доклад Полоцкой городской Думы от 15.01.1915 г.
13. НГАБ. – Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 555. Письмо начальника военно-окружного санитарного управления Двинского военного округа от 10.07.1915 г.
14. НГАБ. – Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 556. Список находящихся в Витебской губернии лазаретов для больных и раненых воинов.
15. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 797. Прощение Полоцкого местного комитета Российского общества Красного Креста, состоящего под высочайшим покровительством Её императорского Величества Государыни императрицы Александры Фёдоровны № 1292 от 27 декабря 1915 г.
16. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 49 835. Список лиц, состоящих на службе по устройству беженцев Северо-Западного фронта. 1915 г.
17. НГАБ. Фонд. 1430. – Воп. 1. – С. 53 822. Циркуляр № 320 от 31.08.1915 г. из канцелярии Витебского губернатора.
18. НГАБ. Фонд. 2416. – Воп. 1. – С. 20. Отчёт о деятельности народных училищ Виленского учебного округа за 1916 г.
19. НГАБ. Фонд. 2515. – Воп. 1. – С. 207. Письмо Начальнику 26 тылового эвакуационного пункта в г. Полоцке доктору по заразным болезням Фальку о подготовке гигиенической выставки передвижной медицины.
20. НГАБ. Фонд. 2515. – Воп. 1. – С. 236. Протокол заседания объединённого Полоцкого Уездного Врачебно-Санитарного Совета от 3.09.1917 г.
21. НГАБ. Фонд. 2564. – Воп. 1. – С. 95. Письмо из департамента земледелия от 3.02.1916 г.
22. НГАБ. Фонд. 2564. – Воп. 1. – С. 175. Рапорт делопроизводителя школьным отделом У.С. Гайковича от 29.07.1918 г.
23. НГАБ. Фонд. 2671. – Воп. 1. – С. 120. Акт педагогического совета Полоцкого 1-го высшего начального училища о передаче здания под лазарет «Всероссийского союза городов». 1916 г.
24. Памяць : гіст.-дакум. хроніка Полацка / рэд. кал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]; маст. Э. Э. Жакевіч. – Мінск : БелЭн, 2002. – 900 с., іл.
25. Памяць : гіст.-дакум. хроніка Полацкага раёна / рэд. Л.М. Базулька, Г. П. Берліна, Р. І. Маслоўскі. – Мінск : Вышэйшая школа, 1999. – 700 с., іл.
26. Смольянинов, М.М. Мобилизованные и добровольцы. Дружины государственного ополчения белорусских губерний в годы Первой мировой войны / М.М. Смольянинов // Беларуская думка. – 2014. – № 1. – С. 89 – 94.

УДК 94 (476)"15"

**ГЕРБАВАЯ ПЯЧАТКА ПОЛАЦКАГА БАЯРЫНА ІВАНА МІТРАПОЛІ
(ГЕНЕАЛАГІЧНА-СФРАГІСТЫЧНЫ НАРЫС)**

канд. гіст. навук, дац. В.У. ГАЛУБОВІЧ
Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт, Гродна

Патэнцыял дапаможных гістарычных навук у айчыннай гістарыяграфіі запатрабаваны толькі часткова. Між тым, выкарыстоўваючы метады, напрыклад, сфрагістыкі і генеалогіі, можна атрымаць новыя навуковыя вынікі. У дадзеным артыкуле абагульнены і прааналізаваны звесткі пра ўплывовага ў другой траціне XVI ст. прадстаўніка полацкага баярства Івана Ігнацьевіча Мітраполі. На аснове гістарычна-генеалагічнага і сфрагістычнага аналізу зроблены высновы адносна маёмаснага, сацыяльнага і сямейнага стану І.І. Мітраполі, яго магчымых нашчадкаў, дадзена аўтарская інтэрпрэтацыя элементаў пячаткі полацкага баярына.

Для кожнай эпохі ўласціва свая культура сімвалаў, у якіх не толькі заключаліся сэнсы, зразумелыя іх сучасніку, але таксама кадзіраваліся і трансляваліся ў будучыню пэўныя стратэгіі. Сімволіка мінулых эпох – гэта своеасаблівы генакод, інфармацыйнае пасланне, якое дазваляе зразумець, хто былі тыя людзі,